

NEDERLANDSE HANDSTEMPELS (4)

De eerste drie afleveringen van deze reeks hadden betrekking op de periode vóór de introductie van postzegels in Nederland. Uit de poststempels op een brief kon men het volgende afleiden:

- De plaats van waaruit de brief verzonden was (nodig voor de berekening van het port)
- De datum - en eventueel de tijd - van verzending
- De datum/tijd van aankomst in de plaats van bestemming
- Wie het port betaalde: de afzender ('franco'), of de geadresseerde.

Franco-halffrond en 'franco in kastje'

Stempels waren dus belangrijk voor het bepalen en het afrekenen van het port en voor controle op de tijdige verzending van een poststuk.

Met de komst van de postzegels in 1852 kregen stempels er een functie bij: het ongeldig maken of 'vernietigen' van de postzegel op een brief. Brieven versturen was duur, dus mensen zou-

Afbeelding 3: postzegels van de emissie-1852 met afdrucken van franco-halffrondstempels.

den in verleiding kunnen komen om postzegels te hergebruiken. Met stempeledrukken in zwarte inkt probeerde de Post dat te voorkomen.

Op postzegels van de eerste emissie (1852) treffen we twee typen stempels aan. Allereerst het franco-halffrondstempel, dat al in de jaren '40 van de 19e eeuw ingevoerd was als dagtekeningstempel op drukwerk - dat door de afzender altijd vooruitbetaald moest worden - en op vooruitbetaalde brieven. Dit type stempel bevat een plaatsnaam, een datum met of zonder jaartal, en het woord 'franco' (afb. 1 en 2).

Verzamelaars van de emissie-1852 zoeken niet alleen naar brieven, maar ook naar losse zegels met afdrucken van halffrondstempels (afb. 3).

Het tweede type stempel dat we op postzegels van de emissie-1852 aantreffen, is het stempel 'franco in kastje'. Dit stempel werd in 1861 speciaal ingevoerd voor het vernietigen van postzegels; de dagtekening werd voortaan met een afzonderlijk stempel op de brief aangebracht (afb. 4).

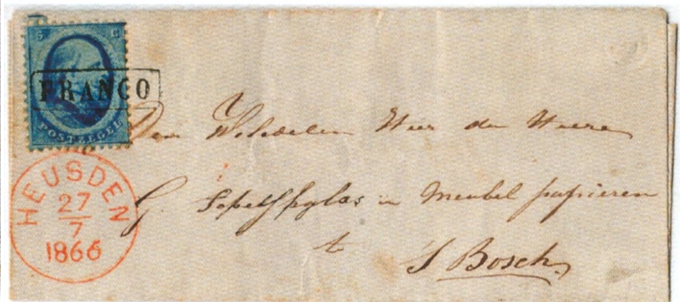
Afbeelding 1: 6 september 1851, vooruitbetaalde brief van 's-Hertogenbosch naar Waalwijk, met als dagtekeningstempel het franco-halffrondstempel van 's-Hertogenbosch zonder jaartal. Op het stempel 'Na Posttyd' komen we in een latere aflevering terug.

Afbeelding 2: 1 februari 1855, brief uit Baardwijk, gefrankeerd met postzegel 10 cent rood van de emissie-1852. De brief werd van hulpkantoor Baardwijk (naamstempel op achterzijde) via postkantoor Heusden naar Amsterdam verstuurd. Postzegels mochten in principe alleen op hoofdkantoren vernietigd worden; in dit geval gebeurde dat in Heusden, met het franco-halffrondstempel.

Afbeelding 4: 10 juni 1863, brief van Heusden naar Schiedam, gefrankeerd met postzegel 10 cent rood van de emissie-1852. De postzegel is vernietigd met het stempel 'franco in kastje' in zwart. Naast de postzegel staat het dagtekeningstempel van Heusden, dat in gebruik was sinds 1854.

Afbeelding 5: 27 juli 1866, brief van Heusden naar 's-Hertogenbosch, gefrankeerd met postzegel 5 cent blauw van de emissie-1864. Ook deze postzegel is vernietigd met het stempel 'franco in kastje'. Het dagtekeningstempel van Heusden is een kleiner type dan dat van afbeelding 4.

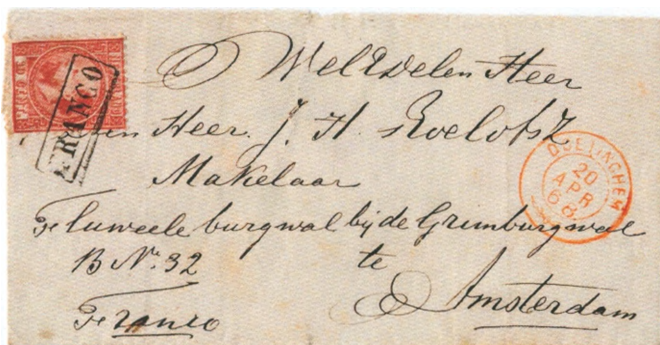
Afbeelding 8: 7 april 1872: takjestempel Geertruidenberg als dagtekening op een briefkaart naar Rotterdam. Het zegelbeeld van briefkaarten hoefde destijds niet ontwaard te worden. Op postkantoor Rotterdam werd bij ontvangst het tweeletterstempel afgedrukt en de postbode plaatste zijn bestellerstempel (over deze twee stempeltypen later meer).

Op postzegels van de tweede emissie (1864) komt men vrijwel uitsluitend het stempel 'franco in kastje' tegen (afb. 5). Deze postzegels zijn dan ook veel minder populair bij stempelpverzamelaars.

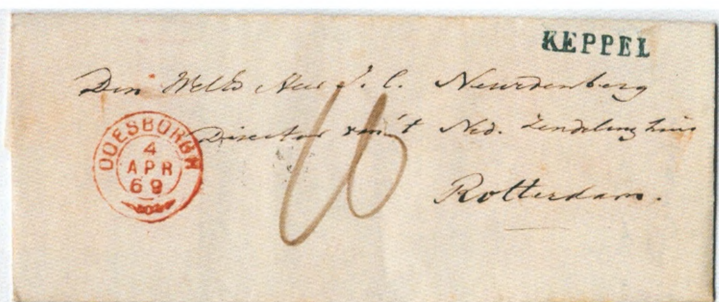
Takjestempel

In 1865 werd op een aantal hoofdpostkantoren een nieuw dagtekeningstempel in gebruik genomen, dat onder verzamelaars bekendstaat als takjestempel. In de rand van het stempel staat bovenin de plaatsnaam en onderin een takje. In de middencirkel staat de datum, weergegeven als dagnummer, maandaanduiding en twee jaarcijfers. Dit stempel werd aanvankelijk afgedrukt in rode inkt (afb. 6 en 7).

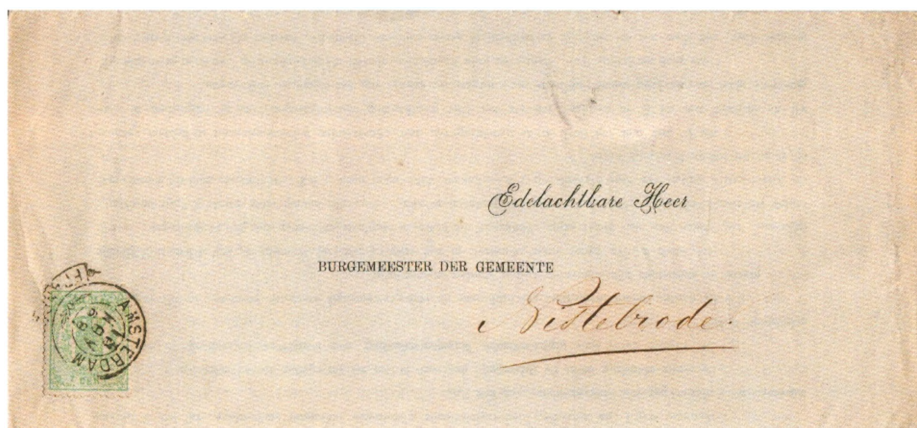
Vanaf eind 1869 werd de moesten alle dagtekeningstempels in zwart afgedrukt worden; dat gold dus ook voor het takjestempel (afb. 8).

Afbeelding 6: 20 april 1868, brief van Doetinchem naar Amsterdam, gefrankeerd met postzegel 10 cent rood emissie-1867. Stempel 'franco hulpkantoor' via postkantoor Doesburg (Doesborgh) naar Rotterdam.

Takjestempel Doesborgh in rood.

Afbeelding 9: 13 november 1869, drukwerk verstuurd van Amsterdam naar Nistelrode. De Wapenzegel 1 cent groen is vernietigd met het franco-takjestempel van Amsterdam.

Puntstempel

Een stempel dat werkelijk bedoeld was voor het 'vernietigen' van postzegels werd geïntroduceerd in 1869. Het nummerstempel, bij verzamelaars beter bekend onder de naam puntstempel, was namelijk bedoeld om gaten in postzegels te maken, waardoor de stempelinkt beter in het papier zou trekken en nog moeilijker te verwijderen zou zijn. Het stempel was zeshoekig van vorm, met in het midden een volgnummer en daaromheen een aantal scherpe punten. Alle hoofden- en bijkantoren kregen in de loop der

Franco-takje

In de tweede helft van de negentiende eeuw nam de hoeveelheid post enorm toe. Dat gold niet alleen voor brieven, maar ook voor drukwerk. Drukwerk werd vaak in grote partijen aan het postkantoor aangeleverd en werd steeds vaker door de afzender met postzegels gefrankeerd. Als elk stuk drukwerk van een vernietigingsstempel én van een dagtekeningstempel moest worden voorzien - aanvankelijk ook nog met verschillende kleuren inkt - zou het postproces ernstig stagneren. Hier bracht het franco-takjestempel uitkomst: de dagtekening en vernietiging in één. Doordat drukwerkpostzegels meestal in lichte kleuren werden gedrukt, was de stempelafdruk erop goed leesbaar. Het vervangen van de zwarte postzegel van 1

Afbeelding 10: Enkele postzegels van de emissie 1869 (Wapenzegels) met afdraken van franco-takjestempels.

cent uit 1869 door een groene variant had hiermee te maken (afb. 9). Ook losse drukwerkzegels met afdraken van het franco-takjestempel zijn populair bij verzamelaars (afb. 10).

Afbeelding 11: Afdraken van puntstempels op losse postzegels van verschillende emissies.

jaren een puntstempel met een eigen nummer; in totaal zijn er ruim 250 verschillende nummers uitgereikt. Afdraken van puntstempels kan men prima verzamelen op losse postzegels (afb. 11).

Afbeelding 12: 6 april 1869, brief van Maastricht naar Groningen, gefrankeerd met 2 postzegels 5 cent blauw van de emissie-1867. Vernietiging met puntstempel 73 van Maastricht, dagtekening met tweeletterstempel in rood.

Afbeelding 13: 9 augustus 1892, brief van Arnhem naar Farnes (B), gefrankeerd met postzegel 10 cent rood emissie-1872. Bijpostkantoor Arnhem-Station vernietigde de zegels met puntstempel 8 en plaatste zijn kleinrondstempel ernaast.

Afbeelding 14: 28 juli 1871, briefkaart van Culemborg naar Amsterdam. Briefkaarten hoefde destijds niet ontwaard te worden (en zeker niet met het puntstempel), maar postkantoor Culemborg plaatste een afdruk van zijn puntstempel 20 en van zijn tweeletterstempel. In Amsterdam werd een tweeletterstempel als aankomststempel gebruikt.

Afbeelding 15: 5 januari 1891, envelop 5 cent blauw met bijfranking postzegel 5 cent blauw emissie-1872, verstuurd van Dordrecht naar Rotterdam. Postkantoor Dordrecht vernietigde zegelbeeld en postzegel met puntstempel 29 en plaatste als dagtekening zijn kleinrondstempel.

Naast het puntstempel diende op brieven een dagtekeningstempel geplaatst te worden. Dat kon het takjestempel zijn, maar in het overgrote deel van de gevallen ging het om het

tweeletterstempel of het kleinrondstempel. Die twee typen dagtekeningstempels komen in een volgende aflevering aan de orde. We besluiten

met een aantal voorbeelden van puntstempelafdrukken op brieven en postwaardestukken (afb. 12, 13, 14 en 15).

Jacques Spijkerman